

II. ULUSLARARASI
SADREDDİN KONEVİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

SECOND INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON SADREDDIN QUNAWI

6 - 8 EKİM 2011
KONYA

MEBKAM

MERAM BELEDİYESİ
KONEVİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERAM MUNICIPALITY
QUNAWI RESEARCH CENTER

6 - 8 Ekim 2011 tarihleri arasında Konya Bera Otel'de düzenlenen bildirilerden oluşmaktadır.
Eserin tüm hakkı MEBKAM' a aittir.

MEBKAM Yayınları 8

II. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri

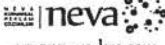
Editör

Hasan YAŞAR

Kapak Tasarım

Alper ÜNÜVAR

Grafik Tasarım ve Mizampaj

www.neva-krc.com
0332 324 58 45

Tashih

Ahmet ÇELİK

ISBN

978-605-389-127-7

Baskı Yılı

Mart 2014

SADREDDİN KONEVİ'NİN MİFTÂHU'L-GAYB ADLI ESERİNİN
ŞERHLERİ BAĞLAMINDA TESİRLERİ
Arş. Gör. Betül GÜÇLÜ

GİRİŞ

Tasavvuf tarihinde kurucu düşünürler arasında yer alan Sadreddin Konevî'nin en önemli eseri *Miftâhu'l-Gayb* olarak kabul edilir. Zirâ Konevî, kurucu düşünür olma vasfını bu eserinde inşa etmeye çalıştığı sistem sayesinde kazanmıştır. Müellif kitabına Fârâbî'den İbn Sînâ'ya ilim tasnifi kitaplarında bulunabilecek bir girişle başlar. Bir sistemin "ilim" olabilmesi için gereken unsurları dikte ettikten sonra Metafizik de denilen İlm-i İlâhî'yi bu unsurlar çerçevesinde inceler. Kısaca bir Metafizik ya da İlm-i İlâhî kitabı olarak *Miftâhu'l-Gayb* Konevî ile birlikte başlayan yeni dönem tasavvufunun öncü kitapları arasındadır.

İbn Arabî ile zirveye ulaşan tasavvuf düşüncesi, Sadreddin Konevî ile bir sistematik kazanıp, kendine ait bir yazı dili ve yöntem geliştirerek daha ayrıntılı olarak anlaşılır hale gelmiştir. Bundan sonra ise yeni bir dönem başlayacaktır. Şerhler dönemi dediğimiz bu süreci başlatan Konevî'dir. Çünkü o, gerek İbn Arabî'nin *Fusûs*'una yazdığı şerh ile gerekse kendi öğrencilerini Şeyh-i Ekber ve İbn Fârız gibi sûfilerin eserlerini şerh etmeye teşvik etmesiyle, bu sürecin başlamasını sağlamıştır. Bu yeni dönem, *Fusûsu'l-Hikem* ve *Miftâhu'l-Gayb*'a odaklanarak şekillenmiştir. Çünkü İbn Arabî'nin eserleri içerisinde *Fusûs* kadar; Konevî'nin eserleri içinde de *Miftâh* kadar şerh edilen ve ilgi gören başka bir eser yoktur, diyebiliriz.

Bu tebliğde tasavvuf düşüncesinde kurulan bu yeni dönemin etkili kitaplarından biri olarak *Miftâhu'l-Gayb*'ın yazıldığı günden bugüne kadar şerhleriyle yaptığı tesire değinilecektir. Bu sayede Osmanlı düşüncesini şekillendiren kaynaklardan biri ortaya konacaktır.

Sadreddin Konevî'nin eserleri üzerine yapılmış ilk çalışma olan Osman Ergin'in "Sadreddin Kunâvî ve Eserleri" adlı makalesi bu şerhlere ait nüshaları veren ve bu konuda yol gösteren önemli bir çalışmadır. Fakat gerek ilk olması ve gerekse zamanının şartlarının getirdiği sınırlılıklarla, içerisinde bazı eksiklikler taşımaktadır. Bu durum bizi böyle bir çalışmaya iten sâiklerden birisidir.

Miftâh üzerine, müellifi belli olan altı tane şerh yazılmıştır. İki tane de şârihi belli olmayan şerh bulunmaktadır. Şerhlerin yanı sıra *Miftâh*'ın tamamının Farsçaya tercüme edilmiş nüshalarıyla, kısmen tercüme edilmiş nüshaları da kütüphanelerimizde mevcuttur. Bu şerhlerden İznîkî ve Ahmed İlâhî şerhleri, bizzat Fatih'in emri ile kaleme alınmış, pek çoğu da Osmanlı sultanlarının ilgisini görmüştür.

MİFTÂHU GAYBÎ'L-CEM'İ VE' L-VÜCÛD Fİ' L-KEŞFİ VE'S-ŞUHUD

Sadreddin Konevî'yi tasavvuf tarihinde öne çıkaran özelliği onun İbn Arabî ile zirveye çıkmış olan tasavvuf düşüncesini sistematize etme çabasıdır. Konusu Hakk'ın zuhûr ve tecellilerinin âlemle irtibatı olan İlm-i İlâhî'nin birtakım temel kaidelerinden söz etmesi, keşf ve müşahade gibi subjektif bilgi kaynaklarını objektif zemine oturtmaya çalışması bu çabanın ana unsurlarındandır. Konevî'nin bu noktada en önemli kitabı *Miftâhu'l-Gayb*'dır. Zira bu eserde Konevî, İlm-i İlâhî'yi konusu, meseleleri, ilkeleri ve tahkik kaideleri açısından incelemektedir. Bu teorik ilkelerin izah edilmesi, İlm-i İlâhî'nin ana meselesi olan Hakk'ın âlemle irtibatının bilinmesi için açılan bir kapı niteliğindedir.

Konevî, eserin büyük bir bölümünü varlığın aslı tertibine yani, vücûd mertebelerinde tenezzülüne ve bunların ilâhî isimler ile ilişkisine ayırmıştır. Bir metafiziksel kitabı diyebileceğimiz *Miftâh*'ın muhtevâsı hakkında ise şunları söyleyebiliriz: Eser ilk olarak bir sisteme ilim denilebilmesi için taşıması gereken özellikleri ortaya koymakla başlar. Bu özellikler çerçevesinde tasavvuf metafiziği olan İlm-i İlâhî incelenerek, konusu, mevzusu ve mebâdisi/ilkeleri izah edilir. İlm-i İlâhî'nin temel kaidelerini eserinin başında sıralayan Konevî, daha sonraki bölümlerde zikredeceği, vücûdun varlık mertebelerinde zuhûru konusuna bir tür zemin hazırlar. Zira tahkik kaideleri olarak da isimlendirdiği bu kurallar, aynı zamanda Hakk'ın zuhûr ve taayyününün de ilkeleridir. Dolayısıyla ileri süreceği fikirlerinin teorik alt yapısı bu kurallarla oluşacaktır. Konevî, eserine nazari bir girişten sonra, teoriden sonra yeni bir teoriye geçme şeklindeki sistemi gereği, yine nazariyata devam eder; yani Hakk'ın Varlığı, Mutlak Vücûd gibi kavramları izah eder ve ardından "vahdet"i ve "Bir'den Bir'in zuhûrunu" ele alır.

Ona göre zuhûr, Hakk'ın ilminde mevcut olan şeyin varlık mertebelerinde taayyünü olması bakımından Hakk'ın âlemle, varlığın da Hak ile irtibatını sağlar. Bu irtibat söz konusu olduğunda ise yaratma, ona bağlı gâye ve illetler gündeme gelmektedir. Konevî varlığın varlığa gelme sürecine, Hakk'ın muhabbetle varlığa teveccühü, onun varlık mertebelerinde taayyünü, Allah'ın kün/ol emrinin tahlili, bu emrin Nefes-i Rahmânî'deki seyri, kevnin bu süreçteki etkinliği ve biyolojik olarak husûle gelme gibi birçok farklı pencereden bakmaktadır. Varlığın bir iken terkip ve çokluk halini alması ve imkân/mümkünlük hükümlerine gelinceye kadar tenezzülü, bu süreçte İlâhî isimlerin fonksiyonu, mertebelerin varlığa tesiri ve bu konularla bağlantılı diğer hususlar *Miftâhu'l-Gayb*'ın çatısını oluşturmaktadır.

Konevî'nin bu eseri Hak âlem münasebetini açıklamak üzere kaleme aldığı söylenebilir. Zira *Miftâh*

içerisinde izah edilen asıl mesele budur. Ona göre Hak-âlem münâsebeti, bir başka deyişle insanın Mutlak Varlıkla irtibatı, insanın İlâhî mertebeye olan zâtî nispeti ile sağlanmaktadır. Hak ile kul arasındaki bu irtibat, ya kulun seyr-i sülûkle ona teveccüh etmesi ya da Hak tarafından bir cezbe sayesinde Hakk'ın icabet ve tedellisi ile mümkündür. Mutlak Varlık ile âlemin irtibatı bu ilişkinin imkânını ispat eden dua, ilimle amel etme, kemâle ulaşma gibi birbiriyle bağlantılı konuları gündeme getirmektedir. Konevî bu hususların tamamını eserin başında ileri sürdüğü ilkeler ışığında aydınlatmaktadır. Eserin en son konusu ise kemâlin subjesi olarak insandır. Varlığın zuhûrunun insan üzerinden açıklandığı bu kısımda insanın hakikati, nasıl ve nerede var olduğu ulvî ve süflî mertebeyi nasıl birleştirdiği gibi konular üzerinde durulmakta, insân-ı kâmil başlığı ile de eser sona ermektedir.

Miftâhu'l-Gayb önce teorik çerçevenin oluşturulması daha sonra bunlar üzerine konuların inşâ edilmesi tarzında bir sistematikte yazılmıştır. Muhtevâsının yoğunluğunun ve meselelerin ağırlığının nispeten daha az hissedilmesini sağlayan bu metodla mevzular kendi içinde açılımı sağlanarak işlenmiştir.

Sadreddin Konevî, eserini havâssü'l-havâs için yazdığını bizzat kendisi ifade eder. Bu kimselerin seyr-i sülûklerinde bu eserden istifade edebileceklerini, kemâle ermek ve erdirmekle basiretlerinin açılacağını belirtir. *Miftâhu'l-Gayb*'in muhatap kitlesinin bizzat müellif tarafından sınırlandırılması, konularının ağırlığını ortaya koymakla birlikte ehil olmayanlardan da korumaktadır. Konevî'nin sülûkün metafiziğini, bu süreçte elde edilen müşâhedenin değerini ve mâhiyetini ortaya koyması eseri, bu özel sâlikler için -zira Konevî eserini havassu'l-havas için yazdığını belirtmişti- bir rehber konumuna getirmiştir.

Miftâhu'l-Gayb'in yazılış tarihine dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin en son konusu olan İnsân-ı Kâmil bahsinde müellifin, "Burada zikrettiğimiz konu bana Türkmen bölgesinde 630/1232 veya 631/1233 yılında icmâlen açılmış bir sırdır"¹ ifadesinden kitabın o tarihten sonra yazıldığını anlamaktayız. Ayrıca *en-Nefahâtü'l-İlâhiyye* isimli kitabında *Miftâh*'tan söz etmesi, *Nefahât*'in ondan sonra kaleme alındığını göstermektedir. Tasavvufî düşünceye ilk defa bir sistem kazandırma çabası olarak değerlendirilebilecek *Miftâhu'l-Gayb*'in şârihlerin ilgisini çekmesinin sebebi, yukarıda izah ettiğimiz üzere, eserin bu alana yaptığı katkı göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılacaktır. Dolayısıyla burada hemen şu tespiti yapabiliriz: *Miftâhu'l-Gayb* ile yaptığı bu katkı Konevî'nin kurucu düşünürler arasında yer almasını sağlamıştır.

Eser üzerine Osmanlı döneminde birçok şerh yazılmıştır. Bunların ilki Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) şerhidir. Molla Fenârî'den sonra Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Kutbuddinzâde İznîkî (v. 885/1480) ve Molla Ahmed İlâhî (v. 879/1474) tarafından ayrı ayrı şerhedilmiştir. İznîkî, şerhini Molla Fenârî'nin şerhindeki muğlâk yerleri açıklamak ve konuyu teferruattan ayıklamak için yazdığını belirtmiştir. Molla İlâhî'nin şerhi ise Farsçadır. *Miftâhu'l-Gayb*, Atpazârî Osman Fazlî İlâhî (*Misbâhu'l-Kalb*), Abdurrahman Bursevî, gibi Osmanlı düşünürleri tarafından da şerh edilmiştir. *Esrârü's-Şuhûdî'l-Hasıl min Fethi'l-Vücûd* adlı şerhin ise şârihi belli değildir.

MİFTÂHU'L-GAYB'İN NÜSHALARI Yazma Nüshaları

- 1 Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, d. no: 4865, 90 vr, tarih: 672/1273, müstensih: Yusuf b. Ahmet Bekir el-Lâzîkî.
- 2 Ayasofya, d. no: 2135, 56 vr, tarih: 778/1376.
- 3 Şehid Ali Paşa, d. no: 1412, 108 vr, tarih: 826/1422, müstensih Kasım b. Muhammed.
- 4 Ayasofya, d. no: 2088, 49 vr, tarih: 833/1429, müstensih: Tahir b. İbrahim.
- 5 Halet Efendi, d. no: 43, vr. 170-240, tarih: 852/1448.
- 6 Veliyüddin Efendi, d. no: 1786, 61 vr, tarih: 865/1460.
- 7 Ayasofya, d. no: 1930, 140 vr, tarih: 872/1468, müstensih: Yusuf b. İlyas.
- 8 Düğümlü Baba, d. no: 382, vr. 64b-112b.
- 9 Lâleli, d. no: 1498, 40 vr, tarih: 954/1547, müstensih Ebu: Sadık Ebu Bekir b. Ahmed.

¹ Konevî, *Miftâhu'l-Gayb*, s. 101.

- 10 Carullah, d. no: 275, vr. 158-191, tarih: 958/1551.
- 11 Cârullah, d. no: 1026, vr. 103-174; tarih: 980/1572.
- 12 Manisa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 4487/2, vr. 51b-112a, tarih: 1110/1698, müstensih: Ahmed b. Yusuf Hamidi.
- 13 Millet Kütüphanesi, (İstanbul) Ali Emiri Arabi, d. no: 4650, vr. 80b-130a, tarih: 1118/1706.
- 14 Hacı Mahmut Efendi, d. no: 2939, 60 vr, tarih: 1264/1847.
- 15 Lâleli, d. no: 1499, vr. 12-128.
- 16 Aşir Efendi, d. no: 166, vr. 53-115.
- 17 Ayasofya, d. no: 2090, 66 vr.
- 18 Hz. Nasuhî Dergahı, d. no: 104, 65 vr.
- 19 H. Şemsi Güneren, d. no: 81, vr. 60-117.
- 20 Yazma Bağışlar, d. no: 2992, 83 vr.
- 21 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, (İstanbul) Beyazıt, d. no: 3774, 164 vr.
- 22 Veliyüddin Efendi, d. no: 180, vr. 216b-285b, müstensih: Yusuf b. Ahmed Laziki.
- 23 Veliyüddin Efendi, d. no: 1785, 149 vr.
- 24 Veliyüddin Efendi, d. no: 1818, vr. 35b-71a.
- 25 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, d. no: 104887, 58 vr.
- 26 Edirne Selimiye Kütüphanesi, d. no: 1066.
- 27 Edirne Selimiye Kütüphanesi, d. no: 1068.
- 28 Edirne Selimiye Kütüphanesi, d. no: 220.
- 29 Raşid Efendi Kütüphanesi, (Kayseri) Raşid Efendi, d. no: 1125, 78 vr.
- 30 Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi, (İstanbul) d. no: 716, 84 vr.
- 31 Köprülü Kütüphanesi, (İstanbul) Fâzıl Ahmed Paşa, d. no: 783, 121 vr.
- 32 Manisa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 1131/5, 30 vr.
- 33 Manisa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 1132/3 vr. 91-166.
- 34 Manisa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 1497, vr. 114b-158a.
- 35 Milli Kütüphane, (Ankara) d. no: A940, 55 vr.
- 36 Nuruosmaniye Kütüphanesi, (İstanbul) d. no: 2653, vr. 182b-227.
- 37 Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (İstanbul) Emanet Hazinesi, d. no: 1268, 75 vr.
- 38 Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, d. no: 213, 86 vr.
- 39 Isparta Yalvaç Hacı Rıza Efendi Kütüphanesi, d. no: 39, 778 vr.
- 40 Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, d. no: 6173/8, vr. 152b-258a.

Tercümeleri

Miftâh'ın *Miftâhu'l-Gayb* Tercümesi ve Tercüme-i Miftâhi'l-Gayb adlarıyla kütüphane kayıtlarına geçmiş Farsça'ya iki tercümesi bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir mütercim bilgisi olmayan bu nüshalardan birinde kütüphaneci tarafından konduğunu düşündüğümüz, "sorumlu Ahmed İlâhî" ibaresi bulunmaktadır. *Miftâhu'l-Gayb*'a Farsça bir şerh yazan Ahmet İlâhî'nin bu eseri Farsça'ya çevirmiş olması da ihtimal dâhilinde görünmektedir. Mikâil Bayram, bu mütercimin Ahî Evren olduğu iddiasında bulunur, ancak kendisi, bu bilgiyi destekleyen herhangi kaynak vermediği gibi biz de bununla alakalı bir kanıtla ulaşmış değiliz.

Miftâh'ın tam olarak Farsça'ya tercümesi olan bu nüshalar şunlardır:

Miftâhu'l-Gayb Tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi, (mütercimi belli değil) (İstanbul) Hacı Mahmut Efendi, d. no: 2610, 82 vr,

Tercüme-i Miftâhi'l-Gayb, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, d. no: 278, 146 vr, Ayasofya, d. no: 2089, 135 vr,

Eserin baştan sona kadar yapılmış tam tercümelerinin dışında, içindeki bazı bölümlerin seçilerek tercüme edildiği nüshalar da mevcuttur. Bunlardan biri Yakup b. Nizâmüddin tarafından yapılmış, 1878 tarihli tercümedir.

Tercüme ez Miftahu'l-Gayb, (*Miftâhu'l-Gayb'dan Tercüme*), trc: Yakub Han b. Nizamüddin, Millet Kütüphanesi, (İstanbul) Ali Emiri Şry. d. no: 911, vr. 37-46, tarih: 1295/1878.

Diğer bir kısmı tercüme ise Yusuf Ağa Kütüphanesi, 4866 numarada, *Makâlât-ı Şeyh Sadreddin* adı altında kayıtlı olan nüshadır. Müstensih ve mütercimi belli olmayan bu eser de *Miftâh*'tan bazı bölümlerin Farsça'ya çevirisidir.

NÜSHALAR ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Çok fazla sayıda eser yazmamış bir müellif olan Konevî'nin tarih boyunca en çok rağbet gören eseri *Miftâhu'l-Gayb*'ın Türkiye kütüphanelerinde 40 adet nüshası olduğunu tespit ettik. Bunlardan en eski nüsha daha müellif hayatta iken, Yusuf b. Ahmet Bekir el-Lâzîkî tarafından istinsah edilmiş olan 672/1273 tarihli nüshadır ve Yusuf Ağa Kütüphanesi, 4865 numarada kayıtlıdır. Buna göre eserin, daha Konevî'nin döneminde ilgi görmeye başladığını söyleyebiliriz. Ayrıca Sadreddin Konevî'nin eserlerinden *Miftâh* dışındaki herhangi birinin erken dönemde başka bir dile tercüme edildiğini görmemekteyiz. Sadece bu eserin yukarıda numaralarını zikrettiğimiz kütüphanelerde Farsça tercümeleri tespit edilmiştir.

Miftâh nüshaları içerisinde, üzerinde yazıldığı tarih bulunmayan pek çok yazma vardır. Tarih bilgisi olanlardan beş tanesi 15. yy'da, üç tanesi ise 16. yy'da istinsah edilmiştir. 13., 14., 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış nüshalara da rastlamaktayız. Osmanlı'nın kuruluş yılları olan 14. ve 15. yüzyıllarda Konevî'nin eserlerinin ilgi görmesi bu medeniyetin tohumu atılırken Ekberîye geleneğinin etkisinin yüksek olduğunu gösterir. Tüm Osmanlı tarihi boyunca *Miftâhu'l-Gayb*'a şerhlerin yazılması hatta padişahların buna teşvik etmesi gerek ulemâ gerekse devlet yönetiminde bu geleneğin benimsendiğini aşikar kılmaktadır.

MİFTÂHU'L-GAYB'IN ŞERHLERİ

A- MİFTAH ŞERHİ OLDUĞU KESİN OLANLAR

1. Misbâhu'l-Üns Beyne'l-Ma'kûl ve'l-Meşhûd Şerhu Miftâhi'l-Gayb: Molla Fenârî

Hem hacimli olması hem de ilk olması yönüyle *Miftâhu'l-Gayb*'ın en önemli şerhidir. İlk şerh olması sebebiyle kendisinden sonraki şerhlere de kaynaklık etmiştir. Zira Molla Fenârî'nin öğrencisi ve aynı zamanda bir *Miftâh* şârihi olan Kutbeddinzade İznîkî, eserini Fenârî şerhindeki kapalılıkları gidermek, anlaşılmayan hususları detaylandırmak için yazdığını belirtmektedir. Yine Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyeddin Efendi, 1726 numarada kayıtlı olan ve şârihi bilinmeyen *Esrâru's-Şuhûdî'l-Hâsıl min Fethi'l-Vücûd* adlı şerhte de Molla Fenârî'nin şerhinden övgüyle söz edilmektedir. Molla Fenârî gerek Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olması, gerekse Osmanlı medrese sisteminin kurucularından olması sebebiyle ilmi çevrelerde nüfûz sahibi bir ilim adamıdır. Onun bu özelliği *Misbâhu'l-Üns*'ün ve *Miftâh* şerhçiliğinin, dolayısıyla İbn Arabî geleneğinin Osmanlı ilim adamları arasında yayılmasına hizmet etmiştir.

Misbâh, İran'daki Şii irfan geleneğinin en çok ilgi gören ve ağır metinleri arasında yer alır. Seyyid Hüseyin Nasr'ın ifadesine göre bu eser, Türkiye ve İran'da teorik irfan öğretiminde kullanılan birincil kaynaklardan birisidir. Sadreddin Konevî'nin *Miftahu'l-Gayb*'ında vahdet-i vücûd ile teorik metafizik arasında gözlemlenecek terminolojik ortaklıkların, tasavvufta ulaşılacak yüksek hakikatlere teorik çabayla ulaşıldığı anlamına gelmediği, ortak bir terminolojinin kullanılmasının sadece tasavvuf doktrinini akla uygun bir ifadeye büründürme amacına yönelik olduğunu bizzat müellif vurgulamaktadır. Fenârî'nin de aynı entelektüel tavra sahip çıktığı, Konevî'nin yolunu izleyerek teorik ve tasavvufi yollar arasında köprü kurmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim şerhinin tam adındaki "beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd" ibaresi "Misbâhu'l-Üns" tabiriyle anlam bütünlüğü içindedir. Bu da müellifin akla dayalı bilgiyle keşfe dayalı bilgiyi aynı metinde yakınlaştırma amacını açıkça ortaya koymaktadır.

Molla Fenârî, şerhinde *Miftah*'tan bazı kelimeler, kalıplar ve cümleler alır. Bunların akabinde ise kendi şerhini vermeye başlar. *Misbâh*'ın matbû metni içerisinde Konevî'den alınan cümleler kalın, Fenârî'nin şerhi ise normal yazı stili ile yazılmıştır. Yazma metinlerde *Miftah*'ın metninin kırmızı mürekkeple yazıldığını görmekteyiz. Şerhteki şekli unsurların yanı sıra onu önemli yapan bir diğer husus ise şârihin kendi yorumlarını İbn Arabî, Müeyyidüddin Cendî (v. 700/1300), Sa'deddin Fergânî (v. 695/1296) gibi Ekberî geleneğin öne çıkan isimlerinden de alıntılar yaparak zenginleştirmesidir. Bu noktada eser, bu düşünce ekolünün fikriyatına ait bir arşiv niteliğindedir, denilebilir. *Misbâh'ul-Üns*'ün kendi yelpazesindeki diğer şerhlerden farklı tarafı Konevî'nin bir kelimesini izah etmek üzere, Fenârî'nin sayfalarca şerh yazmasıdır. Bu durum Konevî'nin bir buçuk asır önce Molla Fenârî'nin verimli bir toprak mesabesinde olan zihnine fikir tohumları serpmiş olması, bunların da filizlenip gelişmesi şeklinde tasvir edilebilir. Yirmi dört nüshasına ulaştığımız eserin hemen hemen her yüzyılda yazılmış pek çok nüshası olması, *Misbâh*'ın *Miftah* şerhleri arasında en çok ilgi görenlerden biri olduğunu gözler önüne sermektedir.

Nüshaları:

- 1 Ragıp Paşa, d. no: 696, 148 vr, tarih: 851/1447, müstensih: Kasım b. Cantemur.
- 2 Ragıp Paşa, d. no: 697, 210 vr, tarih: 882/1477, müstensih: Muhammed b. Mustafa b. Musa.
- 3 Şehid Ali Paşa, d. no: 1274, 180 vr, tarih: 887/1482.
- 4 Cârullah, d. no: 1051, 252 vr, tarih: 916/1510, müstensih: Yahya b. Hacı Dursun.
- 5 İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, d. no: 1257, 183 vr, tarih: 993/1585, müstensih: Ahmed b. Muhammed.
- 6 Manisa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 1192, 203 vr, tarih: 977/1588.
- 7 Hacı Selim Ağa, d. no: 523, 205 vr, tarih: 1099/1687, (eser üzerinde notlar var, okunaksız bir hat.)
- 8 Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (İstanbul) Ahmet III Kit., d no: 1572, 344 vr.
- 9 Ahmet III, d. no: 15/1.
- 10 Esat Efendi, d. no: 1554, 339 vr, (eser üzerinde çok fazla not var).
- 11 Hüdâî Efendi, d. no: 301, 259 vr.
- 12 Lâleli, d. no: 1423, 195 vr, (eser üzerinde çok fazla not var).
- 13 Nuruosmaniye, d. no: 2475, 114 vr.
- 14 Nuruosmaniye, d. no: 2476, 261 vr.
- 15 Reşit Efendi, d. no: 416, 232 vr.
- 16 Reşit Efendi, d. no: 464, 143 vr.

- 17 Üniversite, d. no: 4492.
- 18 Veliyeddin Efendi, d. no: 1727; 1728.
- 19 Cârullah, d. no: 1052, 337 vr, tarih ve müstensih adı yok sadece, 78 rakamları var.
- 20 İzmirli İsmail Hakkı, d. no: 464.
- 21 Konya Bölge El Yazma Eserler Kütüphanesi, d. no: 6173/8, vr.152b-258a.
- 22 İzmir Tire Necip Paşa Kütüphanesi, d. no: 292.
- 23 Milli Kütüphane (Ankara), d. no: A 6342/6.
- 24 Edirne Selimiye Kütüphanesi, d. no: 4630, 343 vr.

Şârihi: Şemseddin b. Muhammed Hamza el- Fenârî (Molla Fenârî) (834/1431)

751/1350 yılında doğduğu rivayet edilmektedir. İlköğrenimini babasının yanında tamamlayan Molla Fenârî daha sonra İznik'te Alaaddin Ali Esved'den ders almıştır. Buradan ayrıldıktan sonra Amasya'da Cemâleddin Aksarâyî'nin öğrencisi olmuş, 778/1376 yılında ondan icazet aldıktan sonra Seyid Şerif Cürcânî (v. 816/1413) ile birlikte gittiği Kâhire'de Ekmeleddin Bâbertî'den ilim tahsil etmiştir. Bunların akabinde Bursa'ya dönmüş Yıldırım Bayezid tarafından Manastır Medresesi müderrisliğine ve Bursa kadılığına tayin edilmiştir. Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Karaman'a gitmiş ve on yıl kadar orada görev yapmıştır. Çelebi Mehmed devrinde tekrar Bursa kadılığına getirilen Molla Fenârî'ye, 825/1425 yılında II. Murad tarafından müftülük vazifesi verilmiştir. Uzun süre devlet kademelerinde görev yapan Molla Fenârî, 843/1431 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Öğrencileri arasında oğlu Mehmed Şah Fenârî, Şehabeddin İbn Arabşah, Kadızâde Rûmî, Kutbüddinzâde İznikî, Kâfiyeci, Emir Sultan, Molla Yegân, İbn Hacer el-Askalânî gibi meşhur isimler bulunmaktadır.

Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerinden dir. Tasavvufi düşüncesinin şekillenmesinde İbn Arabî'nin tesiri açıkça görülür ve Ekberiye geleneğinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasındadır. Babasından Konevî'nin *Miftah*'ını okumuş kendisi de hem bu eseri hem de İbn Arabî'nin *Fusûs*'unu medresede okutmuştur. Molla Fenârî'nin sisteminde mantık, din ilimleri metodolojisi ve tasavvuf metafiziği harmanlanmış durumdadır. Usul ilmi mantıkla bütünleştiği gibi tasavvuf da şer'î ilimlerle tam bir uzlaşma halindedir. Ayrıca bu anlayışta vahdet-i vücûd metafiziğinin de mantık yöntemlerine dayalı bir ifadeye büründürülmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla onun düşüncesinde, klasik İslam düşüncesinin beyân (dini bilgi), burhân (aklı kanıt) ve irfân (tasavvuf metafiziği) şeklinde isimlendirilen alanları birbirini bütünleyecek şekilde kullanılmıştır.

Molla Fenârî, Osmanlı ilim adamlarının tasavvufa bakışlarını yansıtmaya açısından önemli bir örnek tir. Osmanlı medrese sisteminin kurulmasında ve şekillenmesinde etkili olan bir ilim adamının Sadreddin Konevî'nin *Miftah*'ına şerh yazmış olması ve bu geleneği benimsemesi Osmanlı medeniyeti açısından önemlidir. Zira bu, Osmanlı'nın ilmi ve fikrî yönden "Yükseliş Dönemine" geçmesinde önemli bir hazırlık ve alt yapı oluşturmuştur.

2. Fethu Miftâhi'l-Gayb: Kutbeddinzâde İznikî

Kutbüddinzade İznikî'nin *Fethu Miftâhi'l-Gayb* adlı eseri Fatih döneminde yazılan *Miftâh* şerhleri arasında yer alır. Müellif bu kitabını aynı eser için, hocası Molla Fenârî'nin yazdığı *Misbâhu'l-Üns* adlı şerhteki bazı muğlak yerleri açıklamak ve esas konuyu teferruattan ayıklamak amacıyla Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine kaleme aldığını ve 874/1469 yılında altı ay gibi kısa bir sürede bitirdiğini eserinin girişinde belirtmiştir. İznikî'nin *Fethu Miftâhi'l-Gayb* diye isimlendirdiği şerhinin, bizzat müellif tarafından tashih edilmiş ve sayfa kenarlarına bazı notlar düşülmüş pek çok nüshası kütüphanelerde mevcuttur. Bu nüshalardan bazıları şunlardır: Ragıp Paşa Kütüphanesi (nr. 692), Şehid Ali Paşa (nr.1271; 1272), Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi (nr. 1632).

Tahkikli ve tahkiksiz herhangi bir baskısı bulunmayan eserin pek çok yazma nüshasında şârihin

Miftâhu'l-Gayb'dan birkaç kelime alarak devamında kendi açıklamalarını yazdığı görülmektedir. *Miftâh*'tan alınan bu metinlerin şerhle karışmaması için üzerleri çizilmiştir. Türkiye kütüphanelerinde on altı nüshası olan şerhte Konevi'nin *Miftâh*'ta kullandığı başlıklar aynı şekilde kullanılmış bu sayede eserin bölümlendirilmesi orijinal şekliyle kalmıştır. Şârih, *Miftâhu'l-Gayb*'ın Hakk'ın mahlûkatla, mahlûkatın da Hak'la olan irtibatını, ilm-i ilâhî'ye dair küllî kaideleri, kâmillerin mertebeleri gibi konuları içerdiğini eserinin girişinde belirtmektedir.

Nüshaları:

- 1 Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (İstanbul) Ahmet III Kit. d. no: 1481, 206 vr.
- 2 Ayasofya, d. no: 1932, 338 vr, tarih: 874/1469.
- 3 Bursa Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, d. no: 482, 331 vr, tarih: 874/1469.
- 4 Şehid Ali Paşa, d. no: 1271, 297 vr, tarih: 874/1469 (müellif nüshasıyla mukabele edilmiş bir nüsha).
- 5 Ragıp Paşa, d. no: 692, 219 vr, tarih: 894/1488.
- 6 Carullah, d. no: 1050, 202 vr, tarih: 916/1510, müstensih: Yahya b. Hacı Dursun.
- 7 Şehid Ali Paşa, d. no: 1272, 282 vr, tarih: 931/1524.
- 8 Hekimoğlu Ali Paşa, d. no: 478, 270 vr, tarih: 1074/1663.
- 9 Lala İsmail, d. no: 176, 232 vr, tarih: 1107/1695.
- 10 Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, d. no: 1131, 236 vr, tarih: 1126/1714.
- 11 Şehid Ali Paşa, d. no: 1273, 357 vr.
- 12 Umumî, d. no: 3755 (şarihin el yazısı ile).
- 13 Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, d. no: 868, 39 vr.
- 14 Mevlana Müzesi Kütüphanesi, d. no: 1632, 335 vr, tarih: 874/269 (tamamlandıktan üç yıl sonra müellif tarafından tashih edilmiştir.)
- 15 Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Ferit Uğur, d. no: 1664, 186 vr.
- 16 Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, d. no: 6210/3, vr. 139b-333a.

Şârihi: Kutbeddinzade Muhammed Muhyiddin İznîkî (v. 885/1480)

Osmanlı âlim ve mutasavvıflarından Kutbeddinzade İznîkî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 14. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Eserlerinde kendi ismini Kutbeddin İznîkî olarak zikretmiştir. Bu durum babası Kutbeddin İznîkî (v. 821/1418) ve Pir Muhammed b. Kutbüddin el-Hüvî ile karıştırılmasına sebep olmuştur. Ancak Fatih'in emri ile bir şerh yazması onun Fatih döneminde yaşadığını gösterir ki yaşadığı tarih bu padişah dönemine denk gelmektedir. İlk tahsilini doğum yeri olan İznîk'te Alaeddin Esved'in oğlu Hasan Paşa ve Molla Fenârî'den yaptı. İznîk Osman Gazi Medresesi müderrisliği ile İznîk kadılığı ve müftülüğünü birlikte yürüttü. Fatih Sultan Mehmed'in Eğriboz (875/1470) ve Boğdan (881/1476) seferlerine katılan Kutbüddinzade, *Müevvirü'd-Daavât* adlı eserinde bu seferlerde ordunun muzaffer olması için askerinin okuması gereken duaları derlediğini belirtir. Anadolu'da Davud-ı Kayserî, Molla Fenârî gibi âlimlerce temsil edilen Ekberîye mektebinin görüşlerini bu zâtlardan sonraki dönemde devam ettirenler arasında Kutbeddinzade de yer almaktadır. *Müzilü's-Şekk* adlı risâlesinde, İbn Arabî'nin Firavun'un imânı ve kâfirlerin cehennemdeki durumuyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Bu sebeple 871/1466 yılında çok ciddi tartışmaların meydana geldiği, doğabilecek kargaşanın başta Sadrazam

Mahmut Paşa olmak üzere birçok âlim ve şeyhin gayretiyle önlendiği rivayetlerde yer almaktadır.

3. Şerhu Miftâhi'l-Gayb: Ahmed İlâhî

Miftâhu'l-Gayb'ın tek Farsça şerhi olan eserin müellif nüshası Yusuf Ağa Kütüphanesi 414 numarada kayıtlıdır. Şârih şerhine "Mevâcidü'z-Zevk bilâ Reyb" adını verdiğini zikretmektedir. Eser Arapça bir giriş ile başlamaktadır. Hamdele ve salveleden oluşan bu kısım yaklaşık bir sayfadır. *Şârih*, *Miftâhu'l-Gayb*'dan birkaç kelime veya cümleler alarak akabinde kendi şerhine yer vermektedir. Mim harfi ile işaretlenmiş ve *Miftâh*'tan alınan metinler Arapça olarak verilmiştir. Farsça şerh kısmı da şın harfleriyle gösterilmiştir. Zikredilen âyet ve hadis metinlerinin de üstü çizilerek belirtilmiştir. Eserin ilm-i ilâhî'nin küllî hükümlerinin ve sırlarının tamamını ihtivâ ettiğini belirten şârih, kitabının sonuna Sadreddin Konevî ve *Miftâh*'tan övücü sözlerle bahsettiği bir şiir koymuştur. Bu son kısımda *Miftâh*'ın önemini ve onun zevk ile yani tadarak bilinebilecek tevâcüdleri kapsadığını belirtmiştir.

Mikâil Bayram'ın iddiasına göre Fatih, Ahmed İlâhî'nin yazdığı şerhi okuduktan sonra daha iyi anlaşılması için kendisinden bir başka eser daha yazmasını ister. Şârih bunun üzerine *Istılâhât-ı Miftâhu'l-Gayb* isimli bir eser kaleme alır. (Süleymaniye, Ayasofya, 1757, 3b-4b) Fakat adı geçen numarada kayıtlı olan eser, tarafımızdan incelendiğinde bunun Feridüddin Attar'a ait *Cevâhirü'z-Zât* adlı manzum şiir olduğu görülmüştür. Bu eserin üç ve dördüncü varaklarında zât ve sıfatlar tevhidinden söz edilmektedir. *Miftâhu'l-Gayb*'ın ve şerhlerinin de muhtevâsında buna benzer konuların bulunması bu eserin karıştırılmasının sebebi olabilir. Ayrıca Ahmed İlâhî kendi şerhini 880/1475 yılında yazdığını eserinde ifade etmektedir. Mikail Bayram'ın *Istılâhât-ı Miftâhu'l-Gayb* adlı eserin bulunduğunu iddia ettiği numarada kayıtlı eserin tarihi 874/1469'dur. Bu durumda eserin şerhten sonra kaleme alınması mümkün olmamaktadır.

Nüshaları:

- 1 Yusuf Ağa Kütüphanesi, d. no: 414, 423 vr. (Şârih hattı).
- 2 Süleymaniye Kütüphanesi, (İstanbul) Ayasofya, d. no: 1931, 177 vr.
- 3 Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, d. no: 134, tarih: 880/1475, 480 vr.
- 4 *Mevâcidü Zevk bilâ Reyb Şerhu Miftâh*, (Farsça) Rıza Paşa İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, d. no: 304.

Şârih: Şeyh Ahmed İlâhî (v. 886/1481 tahminen):

Miftâhu'l-Gayb'ın tek Farsça şerhinin müellifi olan Ahmed İlâhî'nin aslen Buhâralı olup Sadreddin Konevî'nin neslinden geldiği rivayet edilmektedir. Fatih döneminde Anadolu'ya gelerek Edremit'te irşada başlamıştır. Daha sonra Bursa'ya yerleşmiş ve Yoğurtlu Baba Tekke'sinde irşada devam etmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan müellifin, kendisiyle çağdaş olan ve Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'da yayılmasını sağlayan Abdullah İlâhî (896/1491) ile karıştırılmış olması da onun tanınmasında büyük engel olmuştur. Şiirlerinde "ilâhî" mahlasını kullanan bu sûfilerin her ikisi de Nakşî-Melâmî meşreptir. Bu durum eserlerinin de birbirine nispet edilmesi sonucuna yol açmıştır. Ahmed-i İlâhî'nin kaleme aldığı *Mevâcidü Zevk bilâ Reyb Şerhu Miftâh* adlı eser Katip Çelebi'den beri Abdullah İlâhî'ye nispet edilegelmiştir. Nitekim Yusuf Ağa Kütüphanesi 414 numarada kayıtlı olan müellif nüshası üzerinde şârih kendi adını Şeyh Ahmed İlâhî şeklinde vermektedir. Yani bu yanlışlık sonraki dönemlerde konu ile ilgilenenlerin bu iki müellifi karıştırmalarından kaynaklanmaktadır. Şeyh Ahmed İlâhî şerhini Fatih'in istediği üzerine yazdığını h. 880 yılında eseri tamamladığını belirtmektedir. Halbuki Simavlı olan Abdullah İlâhî'yi Fatih Sultan Mehmed ısrarla İstanbul'a davet ettiyse de şeyh bu davete icabet etmemiş, Fatih'in ölümünden sonra İstanbul'a gitmiştir. Dolayısıyla tarihî bilgiler göz önünde bulundurulduğunda bu iki zâtın farklı kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır.

4- Şerhu Miftâhi'l-Gayb: Ahmed b. Abdullah Kırımı

Sadreddin Konevî'nin eserleri üzerine ilk çalışma yapan Osman Ergin, ilgili makalesinde Ahmed b. Abdullah Kırımı'nın de bir *Miftah* şerhi olduğundan söz etmektedir. Abdullah Kırımı'ye ait olduğu söylenen bu eserin kütüphane kayıtlarında Ahmed İlâhî'ye de nispet edildiği tarafımızca tespit edilmiştir. Ancak Ahmed İlâhî'nin şerhi Farsça iken Kırımı'nın Arapça bir şerhi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yanlışlığın, her iki müellifin isminin de Ahmed olmasından ve hayatları hakkında detaylı bilgi bulunmamasından kaynaklanması muhtemeldir. Şakaik-ı Nu'mâniyye'de Abdullah b. Ahmed Kırımı'nın Fatih Sultan Mehmed'le olan yakın ilişkisinden ve Fatih tarafından İstanbul'a davet edildiğinden bahsedilir. Ancak bu şerhe ait elimizde bulunan her iki nüshada da Sultan Bayezid'in ismi zikredilmektedir. Sultan Bayezid 885/1481-917/1512 yılları arasında padişahlık yapmıştır. 874/1469 tarihli nüsha (Hacı Selim Ağa, d. no: 524, 274 vr.) göz önünde bulundurulursa şârihin eseri bu tarihte kaleme aldığı fakat Yıldırım Bayezid zamanında yaşamış bir müstensih'in bu padişahın adını zikrettiği nüshaya, eserin asıl yazıldığı tarihi vermiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Kırımı'nın şerhin başında Molla Fenârî'nin de *Miftâh*'a bir şerh yazdığını zikretmesi, bu eseri görmüş ve ondan etkilenmiş olması ihtimalini gündeme getirir.

Kırımı'nın şerhinde dikkat çekici olan bir diğer husus da eserde yaklaşık 2-3 varaklık bir girişten sonraki metnin Atpazârî şerhi ile büyük ölçüde aynı olmasıdır. Bu durum Atpazârî'nin Fatih döneminde yaşamış olan Kırımı'nın eserinden alıntılar yaptığını gösterir.

Nüshaları:

1. Hacı Selim Ağa, d. no: 524, 274 vr, tarih: 874/1469, müstensih: Muhammed b. Ömer Mısıri.
2. Ragıp Paşa, d. no: 695, 295 vr, tarih: 1023/1614, müstensih: Nasuh el-Vahyî el-Akyazî.

Şârihi: Ahmed b. Abdullah Kırımı (v. ?)

Hayatı hakkında, hemen hemen hiç bilgi bulamadığımız Ahmed b. Abdullah Kırımı'nın *Şakaik-ı Nu'mâniyye*'de Fatih döneminde Anadolu'ya geldiği, Merzifon Medresesi'nde görevlendirildiği ve İstanbul'da medfûn olduğu belirtilmektedir. Bunlar dışında hayatına dair malumata ulaşamadık. Bunun yanında *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî* adlı eserde *Miftah* şârihleri arasında zikredilen ve 1211/1796 tarihinde vefat etmiş olan Abdullah b. Osman Kırımı adlı İstanbul'da yaşamış bir zâttan söz edilmektedir.⁸ Fakat bahsi geçen şerhin üzerindeki 874/1469 tarihi bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifin *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî*'de bahsedilen şahıs olması da mümkün gözükmemektedir.

5. Misbâhu'l-Kalb Şerhu Miftâhi'l-Gayb: Osman Fazlı Atpazârî

Müellif Atpazârî, *Misbâhu'l-Kalb* olarak isimlendirdiği şerhine kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Diğer şerhlerde olduğu gibi eseri yazış sebebi, şerhinin özellikleri, *Miftâhu'l-Gayb*'in temel konularını zikretme şeklinde bir girişe bu eserde rastlanmamaktadır. Müellif, ilk olarak Besmele'nin şerhiyle başlar, burada detaylı olarak ele aldığı konu ise Lafzatullah'ın Zât'a mahsus bir isim olması hususudur. Bu ismin zuhûrunun olmayışı vs. gibi konuları ele aldıktan sonra "Rahman" isminin mânâları ile şerh devam etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Atpazârî şerhi, diğer şerhlere kıyasla daha yalın bir dille yazılmıştır. Zira Molla Fenârî şerhinde Felsefe, Mantık kâideleri ve örnekleri ile izahlar yaparken Atpazârî herkesçe bilinen genel akâid kuralları ve kelâmî ilkeler ışığında meseleleri açıklamıştır. Dolayısıyla derin metafizik tahlillere bu eserde rastlanmamaktayız. Osman Fazlı Atpazârî, dostlarıyla *Fusûsu'l-Hikem*'i müzakere ettiği duyulunca "Şeyh-i Ekber'in yolunda imiş" diye kınandığını, bir gece gâibden "Ceddinin sır dolu yolunu tut" hitabıyla uyandığını söylemektedir. Bunun üzerine hakikat kapısını kapatıp fıkıh, kelam, hadis okutmaya başladığını dile getirir. Bu anekdot şârihin metafizik konulara dalma hususunda nispeten daha çekingen davrandığını ifade edebilir. Anadolu kütüphanelerinde on adet nüshası bulunan eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb 511 numarada kayıtlıdır. Atpazârî şerhinin nüshaları üzerinde "*Şerhu Şerhi Miftâhi'l-Gayb*" ibaresi dikkat çekmektedir. Bu ibareden anlaşıldığına göre eser doğrudan *Miftah* üzerine yazılmış bir şerh

değil bir başka şerh üzerine yazılmış bir şerhtir. Üzerine şerh yazılan eserin hangisi olduğuna dair müellif herhangi bir bilgi vermemektedir. Yaptığımız araştırma ile bu eserin hangi şerh olduğuna ulaşmamız da mümkün olmamıştır. Ancak Atpazârî'den önce yaşamış olan Ahmed b. Abdullah Kırımı'nın şerhi ile Atpazârî şerhinin büyük bir kısmının aynı olması şârihin Kırımı'nın şerhinden etkilenmiş ve ondan büyük oranda alıntılar yapmış olacağı ihtimalini göstermektedir.

Nüshaları:

- 1 Reisülküttab, d. no: 511, 91 vr, tarih:1097/1685, yazar: Osman İbn Seyyid, müellif nüshası.
- 2 Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, d. no: 2334, vr. 7+172, tarih: 1097/1685.
- 3 H. Hüsnü Paşa, d. no: 593, 187 vr, tarih: 1097/1685.
- 4 Hacı Mahmut Efendi, d. no: 2253, 248 vr, tarih: 1097/1685.
- 5 Halet Efendi, d. no: 285, 189 vr, tarih: 1154/1741.
- 6 Nafiz Paşa, d. no: 616, 236 vr, tarih: 1169/1755, müstensih: Hasan b. Ahmed b. İbrahim es-Sûfi.
- 7 Süleymaniye Kütüphanesi, (İstanbul) Ragıp Paşa, d. no: 694, 245 vr, tarih: 1174/1760 müstensih Muhammed Şahir Mustafa.
- 8 Lâleli, d. no: 1424, 138 vr, tarih: 1200/1785.
- 9 Ragıp Paşa, d. no: 693, 215 vr.
- 10 Üniversite A; d. no: 3950.

Şârihi: Osman Fazlı Atpazârî (v. 1102/1691):

Osman Fazlı Efendi, 1041/1632 yılında Bulgaristan'a bağlı Şumnu'da doğmuştur. İlk tahsilini babası Fethullah Efendi'de tamamladıktan sonra Şumnu'dan ayrılmış ve Edirne'ye gelerek orada Aziz Mahmud Hüdâî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisap etmiştir. Bir müddet onun yanında kaldıktan sonra Zâkirzâde Şeyh Abdullah'ın yanında tasavvufî eğitimine devam etti. Osman Fazlı Efendi, 17. yy Anadolu ve Rumeli topraklarında gelişip yayılan tasavvufî düşüncenin önemli simalarından biridir. Kendisi, Kadızade Şeyh Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivâsî'nin vahdet-i vücûd üzerine tartışmalarının olduğu bir dönemde sürekli olarak *Fusûsu'l-Hikem*'i okuyup okutan, açıklayan birisi olarak sürgünler ve pek çok sıkıntılar yaşamıştır. İki önemli eserinin Sadreddin Konevî'nin *Miftah* ve *İ'câzü'l-Beyân*'ına şerh olması onun vahdet-i vücûd anlayışına bağlı olduğunun bir göstergesidir. Sohbetlerinde vahdet-i vücûd çizgisini takip ettiği için ulemânın tepkisini çekmiştir. Eserleri vahdet-i vücûd düşüncesi açısından bir orijinallik taşımamakla birlikte müellifin kendi ilham ve vâridâtının bir mahsülü olması açısından önemlidir.

6. Şerhu Miftâhi'l-Gayb: Abdurrahman Rahmi Bursevî

Abdurrahman Rahmi Bursevî'ye ait olan şerhin herhangi bir baskı nüshası olmamakla birlikte Anadolu kütüphanelerinde üç yazma nüshasına ulaşabildik. Şârih eseri *Miftâhu'l-Gayb*'daki Metafizik konuları izah etmek üzere kaleme almıştır. Müellif, *Miftah*'tan bir ibare alıp devamında kendi açıklamalarını vermek sûretiyle şerhini yazmışmıştır. Abdurrahman Rahmi Bursevî, diğer birçok şârihin de yaptığı gibi kendi açıklamalarını Konevî'nin diğer eserlerindeki görüşlerinden alıntılarla desteklemektedir. Eserin yazma nüshalarında *Miftah*'tan alınan kısımların üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş, şerh kısmı ise normal yazılmıştır. Eserin bölümleri ve başlıkları *Miftah*'taki bölüm ve başlıklara uymaktadır, dolayısıyla Konevî'nin *Miftah*'ta eseri tasnif etme tarzının şerhte de takip edildiği görülmektedir. Şârihin şerhte, Ekberî geleneğin önemli isimlerinden İbn Farız ve Konevî'nin öğrencilerinden Cendî gibi müelliflerden alıntılar yapması bu geleneğe mensup kişilerin görüşlerini bir arada bulmak açısından önemlidir.

Nüshaları:

1. Halet Efendi, d. no: 286, 209 vr, tarih: 1158/1745-1164/1750, müstensih: Muhammed b. Abdullah
2. Veliyeddin, d. no: 1729, tarih: 1180/1766, müstensih: el-Hac Salih
3. Esad Efendi, d. no: 1729, 134 vr, tarih: 1172/1758.

Şârihi: Mevc-zade Abdurrahman Rahmi Bursevî (v. 1173/1759):

Zahiri ve batını ilimlere vakıf bir zat olup Bursa köylerinden Kayapa civarındaki İlbese köyündendir. Halvetî tarikatı mensuplarından, Bursa hisarındaki Nasuhî dergâhı şeyhlerinden Kemter Ali Efendi'nin halifelerinden olup, Şeyh İsmail Hakkı Bursevî ile de sohbetlerde bulunmuştur. Resmi ilimleri Üryani Ali Efendi'den tahsil etmiştir. Kabri Bursa hisarı içinde zindan kapısı caddesinde yaptırmış olduğu medresededir. Beyzavî'nin tefsirine talikat yazmıştır. Mevc-zade Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin, mantık ve matematik ilmine dair eserleri çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Bunlar müellifin, mantık ve metafizik gibi ilimlerle ilgilendiğini gösterir. bkz.: *Bahâiyye Şerhi*, Süleymaniye, Ktp. Mihrişah Sultan, d. no: 340, 75 vr. (matematik), *Haşiye ala Haşiyeti Mir Ebi'l-Feth ala Şerhi Adabi'l-Adud*, Süleymaniye Ktp., Serez, d. no: 2301, 17 vr.

Miftâhu'l-Gayb'ın şerhleri arasında zikredilen ve kütüphane kayıtlarına da geçmiş olan bir Miftah şerhi daha vardır ki, bu eser, Malkoçzade Mustafa Efendi isimli bir zâta nispet edilmiştir. Kütüphanelerde sadece tek bir nüshası bulunan bu şerh ile Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin şerhi karşılaştırdığımızda her iki şerhin de tıpa tıpa aynı olduğunu tespit ettik. Bursalı Mehmed Tahir'in, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin biyografisini verdiği kısımda "Bursa müderrislerinin âriflerinden Malkoçoğlu Mustafa Efendi'nin de 1173/1759 tarihinde yazılmış bir *Miftâhu'l-Gayb* şerhi vardır" ibaresi bulunmaktadır. Yine Osman Ergin "Sadreddin Konevi ve Eserleri" adlı makalesinde Malkoçzade Mustafa'ya ait müstakil bir şerh olduğunu söylemiş, onun ışığında yapılan tüm çalışmalarda ise bu yanlışlık tekrarlanmıştır. Muhtemelen Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin ismindeki Mevc-zade ibaresi ile Malkoçzade ibaresi karıştırılmıştır. Netice itibarıyla Malkoç-zade Mustafa Efendi isimli zata ait olduğu iddia edilen şerh Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin'dir dolayısıyla birbirinden farklı iki şerh bulunmamaktadır.

B- MİFTAH ŞERHİ OLDUĞU RİVAYET EDİLENLER

Şârihi Belli Olmayan Şerhler

1. *Şerhu Miftâhi'l-Gayb*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, d. no: 1269, 230 vr.
2. Esrarü's-Şuhûdi'l-Hâsıl min Fethi'l-Vucûd, Süleymaniye Kütüphanesi, (İstanbul) Veliyeddin Efendi, d. no: 1726, 264 vr, tarih: 913/1507, müstensih: Muhammed b. Said el-Kâşânî.

Kütüphanelerimizde tek bir nüshasını bulabildiğimiz eserin şârihi belli değildir. Müellif, eserin girişinde konusu Zât-ı İlâhiyye ve ezeli sıfatlar olan tevhid ilminin ilimlerin yükseği olduğunu belirtir. Bu ilmin ilkelerinden söz eden *Miftâhu'l-Gayb*'ın ilâhî hakikatleri, rabbânî ve kevnî sıraları toplayan bir kitap olduğunu ve bu eserin en kapsamlı şerhinin Molla Fenârî şerhi olduğunu zikretmektedir. Bu da müellifin Fenârî'den sonra bu eseri kaleme aldığını ve ondan etkilenmiş olabileceğini gösterir. Şârih eserinin başında Fatih'in emri üzerine bu şerhi yazdığını da dile getirmektedir. Dolayısıyla eser Fatih'in emri ile kaleme alınan şerhler arasındadır.

C- KESİN OLMAYAN ŞERHLER

Ebû Tâlib Bedreddin el-Gazzî (984/1577): *Nebzetün Mültekatatün min Şerhi'l-Fenârî*, adında Molla Fenârî'nin şerhinden seçmeler yazdığı zikredilmektedir. Şam'da doğmuş bir tefsir, kıraat ve hadis âlimi olan Bedreddin el-Gazzî'nin bir dönem İstanbul'a gittiği ve orada *ez-Zübde fi Şerhi'l-Bürde* isimli eserini kaleme aldığı bilinmektedir. Daha sonra Şam'a dönem ve orada vefat eden müellifin Molla Fenârî'nin *Misbah*'ı ile ilgili herhangi bir eseri ise kütüphane kayıtlarında geçmemektedir.

Abdüllatif. b. Muhammed Bursevî (Gazzî-zade Abdüllatif Efendi) (1776/1832): Bursa Gazzî Dergâhı şeyhi olan Abdüllatif Efendi, Üftadezâde Şeyh Mustafa Efendi'den teberrüken Celvetiyye icâzeti aldı. Nakşibendi şeyhi Mehmed Emin Efendi'den ise Nakşibendi-Müceddidi icâzeti aldı. İsmail Hakkı Bursevî'den sonra Bursa meşâyihî içinde en fazla eser ona aittir. *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî* adlı eserde Şerhu Miftâhî'l-Gayb adında bir şerh yazdığı zikredilmekte ama hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda bu eserden söz edilmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca bir eserin gerek kendi nüshalarının çokluğu, gerekse üzerine pek çok şerh yazılması ve bu şerhlerin de yıllarca istinsah edilip medreselerde okutulması, o kitabın tesirini ve önemini gösteren bir ölçüt olsa gerektir. Bu noktada *Miftâhu'l-Gayb* Osmanlı ulemâ ve mutasavvıfları hatta padişahları tarafından, hak ettiği ilgiyi görmüştür, diyebiliriz. Bu eserin etkisi üzerinde konuşmak, sahip olduğumuz medeniyetin, ilmi ve kültürel kaynaklarını tespit açısından da önemlidir. Bu önem anlaşıldıktan sonra bu eserler için yapılması gereken hizmet gündeme gelir ki *Miftâh* şerhleri arasında tek matbu olan, Molla Fenârî'nin şerhi *Misbâhu'l-Üns*'tür. Diğer şerhler mahtût halde kütüphanelerimizde araştırmacıların alakasını beklemektedir. Bu eserlerin gün yüzüne çıkarılması hem Konevî'nin etkinliğini tespit ederken hem de medeniyetimizin köklerinin irfân ile sulanarak nasıl geliştirildiğini ortaya koyacaktır.

Tebliğimizde zikretmeye çalıştığımız şârihlerin farklı tarikatlere intisab etmiş, farklı meşreplere sahip kimseler olduğu görülür. Bu durum, Ekberiyye ekolü ya da İbn Arabî geleneği dediğimiz sistemin birleştiriciliğini ve bu sistemin kitaplarının hemen hemen her tarikatta okunan ve okutulan temel kitaplardan biri olduğunu aşikar kılmaktadır. Eserlerin Anadolu'nun farklı kütüphanelerine yayılmış çok sayıda ve farklı asırlarda yazılmış nüshaları, yine bu geleneğe olan rağbetin yüzyıllar boyu devam ettiğini ortaya koyar. Ayrıca bu tebliğde sadece isimlerinden bahsettiğimiz bütün Miftâh şerhlerinin birer müstakil çalışma konusu olduğunu da hatırlatmak isteriz.

KAYNAKÇA

- Ahmed İlâhî, *Mevâcîdü'z-Zevk*, Yusuf Ağa Kütüphanesi, d. no: 414.
Aşkar, Mustafa, "Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler*, Bursa 2010, ss. 271-290,
Atpazârî, Osman Fazlı, *Misbâhu'l-Kalb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, d. no: 695.
-----, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, d. no: 511.
Aydın, İbrahim Hakkı "Molla Fenârî", *DİA*, c.30, İstanbul, 2005.
Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul, 1951.
Bayram, Mikail, "Fatih Sultan Mehmed'de Konevî Hayranlığı", *I. Uluslar arası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 2010, ss. 37-41.
Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., İstanbul, trs.
Çollak, Fatih-Akpınar, Cemil, "Gazzî, Bedreddin", *DİA*, c.13, İstanbul, 1996.

Demirli, Ekrem, *Metafizik Düşüncede Tanrı ve İnsan*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2009.
Ergin, Osman, "Sadreddin Konevî ve Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 2, İstanbul, 1958, ss. 62-90.
Godlas, Alan, "Molla Fenârî and the Misbah al-Uns: the Commentator and the Perfect Man" *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildirileri*, Bursa, 2010, ss. 31-45.
Görgün, Tahsin, "Molla Fenârî", *DİA*, c. 30, İstanbul, 2005.
Habeşî, Abdullah Muhammed b. *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî*, Abudabi, 2005.
İzniki, Kutbeddinzâde, *Fethu Miftâh*, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 868.
Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1971.
Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut trs.
Kılıç, Mahmut Erol, "Ekberiyye", *DİA*, c. 10, İstanbul 1994.
Kırımî, Ahmed b. Abdullah, *Şerhu Miftahî'l-Gayb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, d. no: 524.
Konevî, Sadreddin Muhammed b. İshak, *en-Nefahâtü'l-İlâhiyye*, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran.
-----, *Miftahu'l-Gayb*, Tecdidü'd-Türâs, byy. 2005.

- Mecdi Mehmed Efendi, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri, Çağrı Yay. İstanbul 1989.
Nasr, Seyyid Hüseyin, "Theoretical Gnosis and Doctrinal Sufism and Their Significance Today", *Transcendent Philosophy*, c. 6, Londra, 2005, ss.1-36.
Öngören, Reşat, "Abdullah-ı İlâhî", *DİA*, c.1, İstanbul, 1988.
-----, "Miftâhu'l-Gayb", *DİA*, c. 20, İstanbul, 1999.
-----, "Kutbeddinzâde İznîkî", *DİA*, c. 26, Ankara, 2002.
Tosun, Necdet, *Bahâüddin Nakşibend*, İnsan Yay. İstanbul, 2003.
Türer, Osman, "Gazzîzâde Abdüllatif Efendi", *DİA*, c. 13, İstanbul, 1996.
Yıldız, Sakıp, "Atpazarî Osman Fazlı", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991.
(Müellifi belli değil), *Esrârü's-Şuhûdî'l-Hâsıl min Fethi'l-Vücûd*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, d. no: 1726.